

AZ ELSŐ ANGOL UNITÁRIUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSÁNAK 200. ÉVFORDULÓJA

1774. április 17-e a szervezett angol unitárizmus kezdetének tekinthető, állapítja meg E. M. Wilbur, az ismert amerikai unitárius történész.¹ Bár vitatható, hogy egyáltalán lehetséges-e pontos kezdeti időpontot meghatározni, mégis 1774. április 17-e történelmi nevezetességű: ezen a napon nyitották meg az „egy igaz Isten, az Atya“ tiszteletére szentelt első, unitárius hitfelfogást valló gyülekezet templomát Angliában, a londoni Essex utcában.

Az angol unitárizmus története igen bonyolult, mivel különböző szá-
laktól szövéődött egybe a 17. században. Fő eszmei gyökere az angol ál-
lamegyház reformálásának folytatásáért küzdő szabad protestáns mozga-
lomban található meg. Az évszázados küzdelemben fordulópontot jelen-
tő 1662. évi egyöntetőségi törvény (Act of Uniformity) visszaállította az
államegyházat (anglikán egyház) régi jogaiba, ugyanakkor betiltott min-
den más attól eltérő istentiszteletet és egyházi szervezetet. Ez volt a kez-
dete annak a nagy szakadásnak, mely két táborra osztotta az angol pro-
testantizmust: az egyik az anglikánok, az államegyház hívei, akik minden-
ben alkalmazkodtak az egyöntetőségi törvényhez, innen nevezik „kon-
formistáknak“ is; a másik az államegyháztól elszakadók, akik nem fo-
gadták el az 1662-es törvényt, és elutasították az anglikán egyház hit-
vallás jellegű szertartáskönyvének (Book of Common Prayer) aláírását,
ezért nevezik „nonkonformisták“-nak, majd később „disszenterek“-nek.
Ők lettek a szabad protestáns egyház hívei.

Az egyöntetőségi törvény elfogadását, a nagyszámú világi egyház-
tagok mellett, mintegy 1500—2000 lelkész tagadta meg és lépett ki az ál-
lamegyházból. A disszenterek üldözésére az állam újabb rendeleteket bo-
csátott ki. Megtiltotta lelkészeiknek, hogy istentiszteletet tarthassanak,
hogy öt mérföldre csak meg is közelítsék régi egyházközségeiket, és meg-
akadályozta, hogy állami hivatalt tölthessenek be. A disszenterek sorsa
igen nehéz volt egészen 1689-ig, amikor a türelmi törvény (Act of Tole-
ration) feltételek mellett lehetővé tette, hogy hitfelfogásuk szerint isten-
tiszteletet tarthassanak.

A disszenterek többsége a presbiteriánus, independens és baptista
felekezethez csatlakozott. Bár közöttük nem húzhatunk éles határvona-
lat, mégis mindhárom felekezetnek megvolt a maga megkülönböztető
teológiai felfogása. Az independensek és baptisták általában a szigorú
hitelvi fegyelmet képviselték, a presbiteriánusok viszont a vallás kérdé-
seiben türelmesebbek voltak, és következetesen tartózkodtak attól, hogy
kötelező érvényű egységes hitrendszert fogalmazzanak meg. Ez az állás-
foglalás a 18. század folyamán útmutatást jelentett mindazoknak, akik
fokozatosan felismerték, hogy a múltban vita nélkül elfogadott szenthá-
romsági dogmának és más hittételeknek nincs bibliai alapjuk.

A hitviták a 16. és 17. század kísérő jelenségei, s ha az államhata-
lom el is fojtotta egy időre, azok újra fellobbantak. Az államegyháznak
megvolt a hatalma, hogy a hitrendszerétől való minden eltérést meg-

akadályozzon. Azonban a 17. század végétől, ahogyan erősödtek a disszenterek és növekedett a polgári szabadság gondolata, úgy gyengült az államegyház hatalma is, bár még egy évszázadnál több idő kellett ahhoz, hogy a disszentereket, közelebbről pedig az unitáriusokat sújtó jogfosztó intézkedések hatályon kívül helyeztessenek.

1774. április 17-nek egyik jelentősége abban áll, hogy a kialakuló unitarizmust új vonással gazdagította. A 18. század elején a szentháromsági és az azzal kapcsolatos viták az anglikán egyházban teljesen megszűntek. Mintegy negyven évi csend után azonban új hangok jelentek meg, melyek szóban és írásban — mérsékelt hangnemben — kérték a Bibliának új fordítását, az istentisztelet és szertartási rend módosítását, majd később az államegyház hitvallása aláírásának eltörlését. A reformtörekvések egyik vezére, Dr. F. Blackburne, a parlamenthez kérést is készített az aláírási kényszer megszüntetése érdekében. Ez a folyamodvány *Feathers Tavern* petíció néven ismeretes, mivel 1771-ben ezt a nevet viselő londoni fogadóban gyűltek össze a kérés szerkesztői. Bár a kérvény félévig járt kézről kézre, s kiváló egyházi és világi személyek is aláírták, mint a cambridge-i Szt. János-kollégium igazgatója és tanárai, mégis alig 250 aláírást tudtak szerezni, így tehát az ügy elbukott. Dr. F. Blackburne mostoha apósa volt Theophilus Lindsey-nek, akinek személye összekapcsolódik a későbbi történelmi fejleményekkel.

Theophilus Lindsey 1723. június 20-án született Middlewich-ben (Cheshire); a cambridge-i egyetemen tanult, és az anglikán egyház lelkésze lett. Eleinte York, majd Dorset megye egyik egyházközségében működött, majd 1763-ban visszatért Yorkshire-be, s Catterick lelkésze lett. Az egyes hittételek, különösen a szentháromság dogmája tekintetében korán jelentkeztek kételyei. Nincs arra bizonyíték, hogy Socinus Faustust valaha is olvasta volna, bár valószínű, hogy ismerte egyikét azoknak a szentháromságellenes röpiratoknak, melyek az anglikán egyházon belül folyó 70—80 év előtti vitákban szerepeltek. Unitárius hitfelfogásához az arianizmustól és szocinianizmustól függetlenül, csaknem teljesen önálló bibliai tanulmányai által jutott. Máskülönb, amint közelebbről is bebizonyosodott², abban az időben az unitarizmusnak „presbiteriánus” ágán belül inkább az arminiánus, mint az ariánus hatás érvényesült. Lindsey dilemmáját a hitvallás kötelező aláírása és az előírt istentiszteleti rend trinitárius formája képezte, mely — amint írta — „tulajdonképpen állandó megismétlése volt aláírásomnak”³. Komolyan kezdett foglalkozni a lemondás gondolatával, de házassága, York megyébe való visszaköltözése, valamint a szentháromság szabelliánus értelmezése, melyet akkoriban maga az oxfordi egyetem is elfogadott, arra indították, hogy még további tíz évig folytassa áldozatos, odaadó és lelkes lelkipásztori munkáját, melyet annyira szeretett. „Rávettem magam, hogy a liturgiában szereplő trinitárius formát úgy fogjam fel, mint az egy Isten, az Atya háromszoros megnyilvánulását, aki a Fiúval és a Lélekkel kormányozza a mindenséget, és mint az ő háromszoros megszólítási módját: mint Teremtő, és minden dolognak eredeti jó oka; mint az emberiség Megváltója Fia által, és megszentelője Szent Lelkével.” „De — tette hozzá — minden alkalmat megragadtam mind a nyilvánosság előtt, mind magányomban; hogy őszinteséggel és fenntartás nélkül val-

lást tegyek a Szentírás nagy igazsága mellett, mely szerint csak *egy Isten van, az Atya*.“⁴⁴ Később, amikor lelkiismerete ismét nyugtalanítani kezdte, a Feathers Tavern petíció sikerének reménye késleltette végleges döntését. A kérvény kudarcra azonban eloszlatta a habozás minden mentségét, és az 1773. év végén lemondott lelkeszi hivataláról híveinek kétségbeesésére és szomorúságára. Döntése következtében barátokat veszített el, a legtöbb azonban kitartott mellette, sőt új, hűségesebb barátok is szegődtek hozzá. Legnehezebb volt számára apósáék elidegenedése, de idővel ők is belenyugodtak a döntésébe. Felesége teljes odaadással és szabadon követte útkeresésében, és tevékenyen osztozott új nézeteiben. Élettársát így jellemezték: „...éleseszű, gyors felfogású, ítéletében szilárd és tetteiben határozott asszony... magasrendű értelemmel és fennkölt erényekkel bíró kiváló jellem“. Amikor néhány módosabb rokona felajánlotta neki, hogy amennyiben elhagyná férjét, megfelelő módon gondoskodni fognak megélhetéséről, ő az ajánlatot felháborodva visszautasította.

A szükségét szenvedők anyagi támogatása miatt vagyont nem gyűjtöttek, olyannyira, hogy a költözködési költséget is csak értéktárgyaik részbeni eladásával fedezhették. Lindsey a neki felajánlott presbiteriánus egyházközséget sem Liverpoolban, sem Norwich-ban nem fogadta el; ő unitárius istentiszteletet és hitfelfogást valló gyülekezetre vágyott. Ez a cél vezette Londonba.

1774 elején talált rá Lindsey néhány hűséges barátjával Londonban az Essex utcai házra, közel a Szt. Kelemen-templomhoz, és alig egy hájtásnyira a Temzétől. Az épület valamikor egy részét képezte Robert Devereux palotájának, aki I. Erzsébet királynő kegyeltje volt, és 1601-ben a londoni Towerben vesztette életét. Az épület átvészelte az 1666-os londoni nagy tűzvészt is. Az Essex utcai háznak volt egy nagy terme, melyet könnyen átalakíthattak egy 300 személyt befogadó egyszerű templommá.

A házat bérbe vették, és megszerezték a templomnak mint disszenter istentiszteleti helyiségnek megnyitásához szükséges engedélyt. Az első istentiszteletet minden különösebb hírverés nélkül 1774. április 17-én, vasárnap tartották meg. Lindsey prédikált, textusa ez volt: „Igyekezvén megtartani a lélek egységét a békességnek kötelékében“ (Ef 4, 3). Gyülekezete mintegy 200 személyből állott, köztük néhány kiemelkedő személyiség, mint B. Franklin tudós, államférfi, az amerikai Massachusetts gyarmat képviselője, J. Priestley unitárius lelkész, az oxigén felfedezője, akit később a francia forradalom pártolása miatt üldöztek; jelen volt még több disszenter lelkész és nemes. Közadakozásból elegendő összeg gyűlt össze arra, hogy az épületen elvégeztesék a szükséges átalakításokat, kifizessék előre a ház két évi bérletét és biztosítsák Lindsey szerény megélhetését. Három év múlva már meg is vették az épületet a telekkel együtt, s további átalakításokat végezhetek rajta, hogy megfelelő disszenter imaház stílusú templomhelyiséghez és lelkeszi lakáshoz jussanak. Az átalakítási munkálatok 1778 március végén fejeződtek be, és 29-én, vasárnap, már megtartották a felavató istentiszteletet, melynek keretében Lindsey prédikált Jn 4, 23 verse alapján: „Az igazi imádók lélekben és igazságban imádják az Atyát.“

A következő négy éven át Lindsey egymaga végezte a lelkészi szolgálatot. 1782-ben maga mellé vette társlelkészi minőségben dr. John Disney lelkészt, aki szintén az angol államegyházból lépett ki. 1793-ban hanyatló egészségi állapotára való tekintettel, hetvenéves korában állásáról lemondott. Utóda dr. John Disney lett.

Lindsey 1808. november 3-án halt meg, felesége három évvel élte túl. A londoni Bunhill Fields temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az Essex utcai templom további történetét röviden a következőben foglalhatjuk össze. Az 1880-as években, mivel London lakossága a központtól mindinkább a peremvárosokba költözködött ki, a gyülekezet lélekszáma annyira lecsökkent, hogy fennállott a templom bezárásának a veszélye is. 1887-ben új helyzet alakult ki. Az Essex utcai gyülekezet egyesült egy másik, London Kensington negyedében lévő gyülekezettel, s közösen építettek egy nagyszabású gótikus templomot, mely Essex Church néven ismeretes. Az Essex utcai épület pedig a Brit és Külföldi Unitárius Társulat székháza lett *Essex Hall* néven. A Társulat 1825. május 25-én alakult meg, ugyanazon a napon, amikor az Amerikai Unitárius Társulat is létesült. Ekkor ünnepelték az első latin nyelvű levélváltást is az erdélyi unitárius egyházzal.

1944-ben egy repülőtémadás következtében az Essex Hall teljesen elpusztult, de 1958-ban fönix madárként romjaiból újra felépült mint a harminc évvel ezelőtt létesült Angol Unitárius és Szabad Keresztény Egyházak székháza. Napjainkban a főváros újrarendezése során az Essex Church templom lebontásra került, s helyet adott egy modern épület-tömbnek, melyben megfelelő elhelyezést kapott a templom és a lelkészi lakás.

Íme, ez a története annak, hogy egy, csak a lelkiismeretére hallgató ember hősiek magatartása révén „először tartottak Angliában, zajtalanul, de nyilvánosan unitárius tanítást és istentiszteletet egy hivatalosan elismert disszenter templomban, függetlenül a régebbi presbiteriánus egyházközségektől”⁴⁵. A presbiteriánusok legtöbb gyülekezete ugyanis a 18. század folyamán unitáriussá lett. Ebben az időben az unitárius istentisztelet és tanítás még törvénytelen volt, és szigorú büntetéssel járt. A túrelmi törvény hatályon kívül helyezte a hírhedt 1662. évi egyöntetűségi törvényt (Act of Uniformity), és engedélyezte a disszentereknek az istentisztelet szabad tartását, de e jogok élvezéséből kifejezetten kizárta az unitáriusokat és katolikusokat. Ez a megkülönböztetés és hátrányos helyzet csak 1813-ban szűnt meg. Éppen ezért sem a Lindsey gyülekezete, sem pedig a presbiteriánus eredetű unitárius gyülekezetek unitarizmusukat nem mutatták ki tüntető módon, bár magukra hagyatva azt bátran fenntartották. Ismeretes, hogy Lindsey istentiszteleteit egy ideig a kormány megbízottja is látogatta, kétségen kívül azért, hogy ellenőrizze. Ebben az időben ugyanis sok disszenter lelkész, mint pl. J. Priestley is, prédikációjukban merész reformtörekvéseknek adtak hangot.

Lindsey, mivel nem a presbiterianizmusból, hanem az anglikán egyházból jött, magával hozta a liturgikus elemet is az unitarizmusba. Az istentisztelet szentháromsági formuláival és a Krisztushoz intézett imádásokkal nem tudott kibékülni, de ugyanakkor szerette az anglikán istentisztelet rendjét, magasztosságát és nyelvezetét; éppen ezért ennek egy

átdolgozott és javított változatát készítette el az Essex utcai templomban való használatra. Azóta az angol unitarizmus liturgikus eleme át-szűrődött a különböző eredetű egyházközösségekbe.

Lindsey-nek mintegy tizennyolc sajátos munkája jelent meg nyomtatásban, többnyire prédikációk, értekezések és előadások. Híres munkája a *Védírat a Catterick-i plébánosságról való lemondásért*, melyben a Biblia tekintélyére támaszkodva bizonyítja, hogy „az istentisztelet egyedül csak az egy igaz Istenhez, az Atyához szólhat“. Bár a kérdést nem vitte tovább, mert célja nem a vita, hanem a keresztény élet előmozdítása volt, mégis belesodródott a könyve által kiváltott hitvitába. Bátor kiállása hasonló gondolkodású személyekkel hozta össze, ugyanakkor eszközül szolgált arra, hogy az övével azonos irányban haladó gyülekezetek erősödjenek az összetartásban, és a közös célra törekedjenek. Priestley-re, Belshamra és másokra várt a feladat, hogy erélyükkel, harcias fellépésükkel hallassák az unitarizmus hangját az országban és erősítsék szervezetét. J. Martineau, bár hitelvi szempontból megingatta a szentírási alapot azzal, hogy a felvilágosult lelkiismeretet emelte a vallásban a végső tekintély rangjára, majd bizonyos társadalmi megosztottság is próbára tette az unitárius egyházat, mégis a 18. század utolsó éveiben lefektetett szilárd alap biztosította az unitarizmus szellemi egységét a változásban és fejlődésben.

KENNETH TWINN

Fordította Nagy Ferenc.

JEGYZETEK

¹ Wilbur, E. M.: *A History of Unitarianism*. Boston, 1952. 285.

² Bolam, C. C. — Goring, J. — Short, H. L. — Thomas, R.: *The English Presbyterians*. London, 1968. 22.

³ Lindsey, T.: *An Apology on resigning the Vicarage of Catterick*. Yorkshire in 1773. London, 225.

⁴ Uo.

⁵ Rowe, M.: *The story of Essex Hall*. London, 1959. 22.

Lásd még: Belsham, T.: *Memoir of the late Revd. Theophilus Lindsey*. 1820.

ENYEDI GYÖRGY UNITÁRIUS PÜSPÖK LEVELE CREKER (KRECHERUS) DÁNIEL BESZTERCEI JEGYZŐHÖZ

Enyedi György (1555—1597), Dávid Ferenc után a XVI. század második nagy unitárius teológusa, Nagyenyeden született. Eleinte a kolozsvári főiskolán mint tanár működött. 1584-ben kezdi meg három és fél évig tartó külföldi peregrinációját. Ez idő alatt a genfi és a pádovai egyetem hallgatója. 1587 nyarán hazatér, öt évig az unitárius kollégium rektora volt, majd 1592-ben kolozsvári magyar prédikátornak és